

Alena Leshkevich / Алена Ляшкевіч

University of Warsaw, Poland /

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8376-7736>

e-mail: alena.i.leshkevich@gmail.com

Od obrzędu do zabawy: przemiany kołędowania w czasie tradycyjnych świąt dorocznych w Białorusi i Polsce (na przykładzie kołędowania *Koniki* w Dawyd-Haradku i *chodzenia z kozą* na Kujawach)¹

From rite to entertainment: the transformation of bypassing of the yards on traditional calendar holidays in Belarus and Poland (on the example of caroling Koniki in Dawyd-Haradok and walking with a goat in Kuyavya Region)

Ад абраду да забавы: трансфармацыя абыходу двароў на традыцыйныя каляндарныя святы ў Беларусі і Польшчы (на прыкладзе калядавання Конікі ў Давыд-Гарадку і хаджэння з казой на Куйавах)

ABSTRACT: The author analyzes how bypassing of the yards during calendar holidays has transformed from a sacral rite into an entertaining spectacle. This process is illustrated by the example of the Old New Year's Eve celebration *Koniki* (January 13) in Dawyd-Haradok (Stolin District, Brest Region, Belarus) and bypassing of the yards with a goat (*chodzenie z kozą*) at the end of the Carnival in Kuyavya Region near Włocławek (north-central Poland). The sacred meaning of the rituals is erased, the symbolism is forgotten, performative and social aspects come to the foreground. The costumes change, and new characters are added. Along with officially organized events, there are spontaneous tours of the yards. Some elements of the rites, once probably aimed primarily at young unmarried girls, are now intended for all people who are willing to host a group of masked people in their homes.

KEYWORDS: caroling, bypassing of the yards, Christmas, Carnival, calendar rites.

¹ Publikacja powstała w ramach projektu badawczego pt. *Analiza porównawcza niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Polsce i Białorusi: casus Maslenicy i Zapustów*, finansowanego przez NAWA. Tytuł artykułu nawiązuje do nazwy książki *Kujawskie zapusty. Od obrzędu do zabawy* [Pawłowska, Wąsik 2014].

Badania nad świętami dorocznymi, ich formami tradycyjnymi i przemianami są ważną częścią białoruskiej etnografii. Święta doroczne są istotne nie tylko dla badaczy, ale dla całego białoruskiego społeczeństwa, o czym świadczy znaczny udział związanych z nimi wpisów do białoruskiego krajowego inwentarza niematerialnego dziedzictwa kulturowego (dalej NDK).

Poszukując zapustów w żywej tradycji autorka obrała za swój teren badawczy Kujawy (północno-środkowa Polska), a dla porównania z materiałem kujawskim spróbowała wybrać spośród zbadanych wcześniej białoruskich obrzędów ten, który najbardziej odpowiadałby karnawałowi w rozumieniu Michaiła Bachtina. Należy jednak zastrzec, że chociaż dzieła rosyjskiego kulturoznawcy są wykorzystywane w badaniach nad karnawałem, to nie znajdzie się w nich jego precyzyjnej definicji. Stąd też można posługiwać się bachtinowskimi uwagami jedynie jako wskazówkami. Zakładamy, że karnawał – to obrzędowo-widowiskowe formy organizowane przez pierwiastek śmiechu, utrwalone przez tradycje, które mogą przejawiać się korowodami na placach i ulicach i pryncypialnie różnią się od poważnych, oficjalnych form. Bachtin również pisze, że „karnawał nie zna podziału na wykonawców i widzów” [Bachtin 2006 (1965): 407, 409]. Ta ostatnia uwaga jest bardzo istotna. W czasie kołędowania gospodarze występują nie jako pasywni odbiorcy widowiska, pokazywanego przez przebierańców, a aktywnie włączają się: śpiewają i tańczą razem z kołędnikami, znają swoją część dialogów rytualnych.

Ze wszystkich zbadanych przez autorkę obrzędów kołędowania w Białorusi [por. Ляшкевіч 2022: 10–57] w największym stopniu spontaniczny, organizowany oddolnie, bez pomocy instytucji kultury lub miejscowej władzy, jest obrzęd *Koniki* w Dawyd-Haradku (rejon stoliński, obwód brzeski). Chociaż *chodzenie z kozą* na Kujawach jest kołędowaniem zapustnym, a *Koniki* w Dawyd-Haradku – noworocznym, autorka uważa, że ich porównanie jak najbardziej ma sens z powodu typologicznej bliskości. W czasie białoruskiej Maślenicy i zapustów (obydwie nazwy są używane dla okresu świątecznego przed wielkim postem) odnotowano kołędowanie przebierańców, jednak autorka nie spotkała się z nim w żywej tradycji. Co do białoruskiego noworocznego *chodzenia z kozą*, zdaniem autorki, stan obecny tego obrzędu nie nadaje się do porównywania z materiałem kujawskim. W obserwowanych miejscowościach wiejskich kołędowanie to ma mało cech spontanicznego działania, a jest podtrzymywane (i jednocześnie kontrolowane i konserwowane) przez działalność miejscowych instytucji kultury.

Kołędowanie w Dawyd-Haradku jest podobne do kujawskiego w rozszerzaniu tradycyjnego składu przebierańców o nowe postaci. Współcześnie w Dawyd-Haradku dominuje już nowy typ kostiumów i masek, co stało się nawet powodem do odrzucenia wniosku o wpisanie kołędowania *Koniki*

na krajową listę NDK w 2010 r. Jednak dziewięć lat później, po powtórny zgłoszeniu, takiego wpisu dokonano. *Chodzenie z kozą* na Kujawach znalazło się na polskiej krajowej liście NDK w 2020 r. Jest to zresztą jeszcze jeden aspekt, który łączy te dwa kołędowania.

Kołędowanie *Koniki* w Dawyd-Haradku

Autorka obserwowała kołędowanie w Dawyd-Haradku 13 stycznia 2017 r. i do napisania niniejszego artykułu posłużyła się własnymi materiałami terenowymi. Zostały również wykorzystane raporty z lat 2010. i 2020. zamieszczone na stronie Inwentarza NDK [*Абрад*, online; *Конікі* 2014] i materiały prasowe z tego okresu [Боровой 2012; Базар 2013; Базар 2014; Базар 2016; Вечорко 2016; Кирьянов 2016; Вечорко 2017; Лосіч 2017; Мацкевіч 2017; Базар 2018; Калеснікава 2020; Загорская 2022; Щирыў 2022; Якубенюк 2022; Никифоренко 2023]. Łącznie przeanalizowano 15 raportów i reportaży sprzed 12 lat (2012–2023).

Ponadto, przydały się wspomnienia poety Leanida Dran’ko-Majsjuka, który urodził się w Dawyd-Haradku w 1957 r. [Дранько-Майсюк 2009], materiał, zebrany przez etnografkę Тасцjanę Kucharonak w drugiej poł. lat 1980. i w latach 1990. [Кухаронак 2001: 23–27, 31, 34, 171–173, 210–212], obserwacje ekspertki społecznej w dziedzinie NDK i dziennikarki Rëhiny Hamzovič [Варфаламеева (рэд.) 2008: 49; Гамзовіч 2015; Гамзовіч 2018; Гамзовіч 2020], jak również jej archiwum prywatne.

W wigilię Starego Nowego Roku (13 stycznia; Nowy Rok według kalendarza juliańskiego wypada 14 stycznia) miasteczko Dawyd-Haradok oponowują przebierańcy. Ich grupy nazywają się *Koniki*. Tę samą nazwę nosi również kołędowanie [Дранько-Майсюк 2009]. Mówią *behac’ u koniki* albo *koniki behajuc’*, *behac’ za konikam* (posługiwano się rzeczownikiem “biegać”). Najczęściej w gwarach języka białoruskiego względem kołędowania przebierańców używa się formy „chodź” (np. *chadzic’ z kazoj, u kazly chadzic’* albo *kaza chodzic’*) i „wodzić” (np. *vadzic’ kazu*) [Кухаронак 2001: 33; Валодзіна, Кухаронак 2015: 34–35]. W czasach radzieckich władze zabraniały kołędowania i *koniki* uciekały od milicji – stąd określenie *behac’*. Najsurowiej zwyczaj był zwalczany w latach 60. i 70. XX wieku [*Абрад*, online].

Tradycyjnie w grupie przebierańców oprócz *Konika* występowały również inne postacie. L. Dran’ko-Majsjuk opisuje kołędowanie, które obserwował w dzieciństwie (lata 1960.) w następujący sposób:

за Канём – Скарбнік, Бусел, Баран, Дзед, Баба, Сьмерць, Чорт, Казёл і Мядзьведзь... Скарбнік першы ўваходзіў у кожную хату, Бусел выхваляўся доўгай чырвонай дзюбай, Баран паказваў крутыя рогі, Дзед граў на гармоніку, Баба патрэсвала шанькай, высокая Сьмерць у белым балахоне весела

пагражала драўлянай касой, Чорт скакаў на дзеркачы, Казёл біў у бубен, Мядзьведзь штосілы дзьмуў у рог... [Дранько-Майсюк 2009].

Оprócz wymienionych postaci T. Kucharonak pisze, że odnotowała w Dawyd-Haradku tradycyjne kostiumy krowy, byka, wilka, lisa, zająca [Кухаронак 2001: 26, 27, 172]. R. Namzovič zanotowała ciekawe szczegóły na temat postaci Восiana: „Раней Буська дзіця несла, на нагах былі чырвоныя боты, шапка і красны ключ, шэя дліньнюшчая, ключу стукань” [Варфаламеева (рэд.) 2008: 49]. Przebierańcy wiedzieli, gdzie mieszkają państwo młodzi lub kobieta w ciąży. W takim domu przebrani Dziad albo Baba mówili:

Наш Буська вам дзіця ў хату прынясе ў гэтым годзе. Каб ваша хата звінела ад дзіцячых галасоў, каб штогод па дзіцяці вам Буська прыносіў! [Гамзовіч 2018].

Już w latach 1990. pojawiły się nowe postacie, inspirowane kulturą masową i realiami tego czasu, i to nie tylko w Dawyd-Haradku, ale również w innych miejscowościach Białorusi [Кухаронак 2001: 172, 174]. Dużą liczbę nowych postaci w Dawyd-Haradku odnotowują raporty i materiały prasowe wymienione wyżej. Po analizie ich tekstowych i audiowizualnych części można wyróżnić pewne typy nowych postaci przebierańców:

- 1) inspirowane kulturą masową ZSSR i krajów poradzieckich (np. *Dzed Maroz i Snehuračka, Čeburaška i Krokodil Gena, Popandopulo, Verka Serdjučka, Masza z kreskówki „Masza i niedźwiedź”*);
- 2) inspirowane bajkami i literaturą światową (np. *Kikimora, Wadzianik, Czerwony Kapturek, Królowa Śniegu, Malwina, Soloħa, Karlsson, muszkieter, wiking, bogatyр', król, astrolog, kat, Dama Pik, Piękna i Bestia*);
- 3) inspirowane zachodnią kulturą masową (np. *Mickey i Minnie Mouse, Daisy Duck, Chip i Dale, zombie, robot, SpongeBob, Jack Sparrow, Maleficent, Harry Potter, Shrek, maski Guya Fawkesa i ghostface*);
- 4) inspirowane kulturą szeroko rozumianego Wschodu, ale zaadaptowane najprawdopodobniej za pośrednictwem kultury masowej krajów poradzieckich lub zachodnich (np. *gejsza i maski*, które nawiązują do symboli zeszłego albo następnego roku według kalendarza chińskiego).

Przedstawienia o kalendarzu chińskim przeplatają się z miejscowymi wierzeniami. W 2017 r. w czasie kolędowania grupy nauczycieli koło domu ich emerytowanej współpracownicy, wyniosła ona niewielki stolik z poczęstunkami i powiedziała:

Нада ўсім папробоваць куцці <...> Прэждзе чэм пробоваць куццю, ўсе ўмесце са мною: „Моро-мороз, ходзі куццю есці!” – тры раз. Ёдзеш сейчас, то не йдзі ні на гарбузы, ні на гуркі, ні на буракі! Ешце куццю! Это шоб добро вэлмі вам шчодравалосо. І шоб гэто год петуха, і шоб все мужчыны

в этом году были петухами! <...> I своїх шоб курочок гледзели! <...> Всім-всім попрабаваць куцці, шоб шчодрылоса!²

Wyżej została wymieniona tylko część nowych postaci, faktycznie jest ich o wiele więcej. Co do niektórych przebierańców (np. Cyganka i Lekarz) można mieć wątpliwości, co do ich pochodzenia: takie postacie uczestniczą w tradycyjnych zespołach kolędniczych w innych miejscowościach Białorusi [por. Валодзіна, Кухаронак 2015: 46], jednak nie są wymieniane wśród tradycyjnych przebrań w Dawyd-Haradku.

Ciekawą postacią jest Wiosna – kobieta ozdobiona sztucznymi kwiatami, w zielonej albo białej długiej sukience. Reprezentuje ona zamożność i dobrobyt uzyskane przez mieszkańców Dawyd-Haradka dzięki podróżom handlowym w latach 1960–1990 uprawiano wówczas nasiona na sprzedaż, a towary transportowano po całym ZSRR. Mieszkańcy Dawyd-Haradka handlowali przeważnie wiosną, powstał nawet specjalny czasownik *vesnuvaty*.

Obecnie nowe postacie wypierają tradycyjne w dużej części grup przebierańców. Pozostaje główny bohater kolędowania – Konik. Wilk i Zając czasem przypominają raczej bohaterów radzieckiej kreskówki *Nu, pogodi!* niż przebierańców, opisanych przez T. Kucharonak jako postacie tradycyjne [Кухаронак 2001: 26, 27]. Często przebierańcy podkreślają, że wykonują kostiumy samodzielnie, a nie kupują:

– Сапраўдны хэнд мейд, – кажуць хлопцы, – іншыя бяруць касцюмы напакат, а мы такое не паважаем. Самі робім. Ёсць у нас традыцыйныя Конь, Каза, Воўк, Певень, Бык, ну, і сучасныя Шрэк, Мікі Маўс, Дзед Мароз і Снягурка. У Воўка нават цыгарэта ў роце чырвоным светладыёдам свеціцца, як сапраўдная. Ёсць яшчэ цыганкі... Карацей чалавек 14 у нашай кампаніі збіраецца, ёсць і дзяўчыны [Мацкевіч 2017].

Kolędnicy są świadomi tego, że wprowadzają nowe postacie, jednak pamiętają również o tradycyjnych. Czasem dziennikarzom udaje się zaobserwować ten proces:

Ирина Крох рассказывает, что за последние десять лет наряды сильно изменились и, по ее мнению, стали лучше. «Если раньше были только Смерть, Баба Яга или Черт, то теперь они современнее. Персонажей мы собираем из фильмов, которые сейчас актуальны. А костюмы стараемся шить своими руками» [Кириянов 2016].

² Nagrała Alena Leshkevich w 2017 r. od Niny Safronaŭny Š., ur. w 1945 r. W odwołaniach do rozmówców z Białorusi zastosowano reguły najczęściej spotykane w etnograficznej literaturze białoruskiej: podane jest imię, imię ojca, nazwisko (zostawiono pierwszą literę), rok i miejsce urodzenia. Odnośnie rozmówców z Polski wykorzystano wzorzec spotykany w literaturze polskiej: podaje się płeć i przybliżony wiek. Imiona rozmówców nie są zmienione, nazwiska nie są podane. Cytaty są podawane w języku albo gwarze lokalnej oryginału.

Obok spontanicznego kolędowania po podwórkach równolegle funkcjonują organizowane odgórnie przeglądy i konkursy. Dom Kultury (DK) organizuje występy grup kolędników na scenie w centrum miasteczka, konkursy na najlepszego *Konika* i na najlepszą dekorację podwórka. Własny zespół DK kolęduje z *Konikiem*. W 2013 r. w DK po przemarszu *Koników* była organizowana ogólnomiejska dyskoteka [Базар 2013], co przypomina kujawski współczesny *podkoziółek*.

Lokalne władze w Dawyd-Haradku również przyczyniają się do zachowania *Koników*: 13 stycznia firmy i organizacje pracują według skróconego harmonogramu, a szkoła ma tylko półgodzinne lekcje, aby każdy miał czas na przygotowanie się do świętowania [Лосіч 2017]. W podobny sposób przebiegają przygotowania do kolędowania na Kujawach: „W ostatki ludzie pracowali do południa. Po południu kawalerzy przygotowywali sobie przestrojenia...” [Łopatyńska 2009: 38].

14 stycznia niektórzy mieszkańcy Dawyd-Haradka rozpoczynają pracę później:

«Завтра можно будет прийти на работу попозже. Почти все организации специально разрешают, потому что весь город веселится», – говорит городчанка Нина Савич [Кириянов 2016].

Na Kujawach przebierańcy biorą wręcz w pracy dni wolne, aby uczestniczyć w kolędowaniu we wtorek (koniec ostatków, kulminacja chodzenia z kozą) i odpocząć po nim w środę popielcową. Pracodawcy w regionie odbierają to ze zrozumieniem. Przybywają zresztą również robotnicy na co dzień pracujący poza regionem – w Gdańsku, a nawet i za granicą. Kolędnicy-nastolatki w ostatni wtorek karnawału nie idą do szkoły. W przypadku młodszych dzieci dołączają one do kolędowania dopiero po zajęciach.

Grupy *Koników* mogą składać się z krewnych, sąsiadów, przyjaciół, ale także grup pracowniczych i szkolnych: lekarzy, nauczycieli, kolegów z klasy. Niestety nie udało się ustalić, czy w ostatnim przypadku jest to inicjatywa zakładu pracy lub placówki oświatowej, czy samych uczestników kolędowania. W 2017 r. tylko jedna z obserwowanych grup zadeklarowała, że nauczyciel pomagał im w przygotowaniu się do obchodu.

Chodzenie z kozą na Kujawach

Autorka weszła w badany teren dzięki pomocy dr Katarzyny Waszczyńskiej, dr. Tadeusza Baraniuka i współpracownicy Muzeum Etnograficznego we Włocławku Krystyny Pałowskiej. Obserwowała *chodzenie z kozą* w 2022 i 2023 r. i jako bazę źródłową do napisania niniejszego artykułu wykorzystała własne materiały terenowe, jak również obserwacje i materiały terenowe

osób towarzyszących autorce w czasie badań: dr Katarzyny Waszczyńskiej, Tatsiany Marmysh (członkini białoruskiej Fundacji „Dziedzictwo kulturowe i nowoczesność”), Rafała Miśty (doktoranta ISS UW), studentów IEiAK UW: Olgi Załęskiej, Aneli Bocheńskiej, Alicji Serosławskiej, Michała Domańskiego, Julii Duczmal i Juliana Rosińskiego. Pomocne były także publikacje współpracowników muzeów etnograficznych we Włocławku i Toruniu.

1 marca 2022 r., w ostatni dzień karnawału, odbył się rekonesans badawczy w okolicach Brześcia Kujawskiego i Lubrańca. Z raportu terenowego:

Nasze działania wyglądały następująco: przyjeżdżaliśmy do wsi lub miasteczka i szukaliśmy orszaku. Jeżeli nie było go widać od razu, pytaliśmy w sklepie, domu kultury, albo w urzędzie gminy „dokąd poszła wasza Koza?” „Kozą” nazywano całą grupę, jak i pojedynczego przebierańca występującego w tej roli³. Orszaki przemieszczały się po swoim miasteczku pieszo (Lubraniec) lub jeździły po swojej i innych wsiach w przyczepie traktora <...> W ciągu dnia widzieliśmy 8 grup przebierańców [Leshkevich 2022].

W ostatki 2023 r. autorka artykułu razem z dr Katarzyną Waszczyńską i wyżej wymienionymi studentami spędziła na Kujawach trzy dni (19–21 lutego). Ekipa badawcza obserwowała Korowód Grup Zapustnych we Włocławku, Przegląd Grup Zapustnych w Lubrańcu, prowadziła wywiady z muzealniczkami we Włocławku i ze współpracownikami Centrum Dziedzictwa Kulturowego (dalej CDK) w Lubrańcu. W grupach od jednej do trzech osób badacze obserwowali w terenie kolędowania *Kóz* z Paniewa, Lubrańca, Lubania i Kruszyna (wsie i miasteczka niedaleko Włocławka).

Kozy na Kujawach chodzą głównie w czwartek, sobotę, poniedziałek i wtorek przed środą popielcową. Zwykle grupy kolędują tylko dwa-trzy z wymienionych dni, przy czym we wtorek chodzą niemal wszystkie.

Można cofnąć się do opisów kolędowania na Kujawach z XIX w.:

W ostatki, a osobliwie w ostatni *Wtorek* zapustny, zrana albo po południu, przebierają się parobcy za żydów, cyganów, niedźwiedzi, koni, kozłów, bocianów i t. p. i w tem przebraniu chodzą w kilku po wsi, wyprawiając różne igraszki [Kolberg 1867: 210].

Tradycyjnie w grupie kolędników było niewiele postaci, i przebierali się niemal wyłącznie mężczyźni. Na fotografiach z drugiej połowy XX w. z archiwum CDK w Lubrańcu widać grupy w składzie: Koza, Bocian, Koń (nazywany w Lubrańcu Kostek), Żyd, Siora (żydówka), akordeonista. Niekiedy na zdjęciach z tego okresu widać harmonistę lub skrzypka. Obecnie najbardziej popularnymi instrumentami muzycznymi w grupach zapustnych są akordeon

³ Dalej autorka będzie się posługiwała emicznym terminem *Koza* dla oznaczenia kujawskiej grupy zapustnej.

i instrumenty perkusyjne. Spotykane są również różne instrumenty dęte. Z tradycyjnych melodii czasem brzmi Kozak (w grupach z Lubania i Kruszyna). Przez większość czasu grane są jednak utwory disco polo, przyśpiewki stadionowe i piosenki biesiadne. Na (niepełnej) liście najczęstszych piosenek są: *Sto lat, Hej, sokoły, Przy winku w Kruszynku, Tak się bawią ludzie, Niech żyje wolność, Bella ciao, Ogórek, ogórek, ogórek, Zabrałaś serce moje, Dobrze jest kawalerem być, Jaki piękny świat, U Felka zabawa, Lekcja miłości, Przez Twe oczy zielone, Ole, ole* i inne piosenki stadionowe łączone z patriotycznymi. Całkiem zaniknęły pieśni śpiewane w czasie podkoziołka i do nowozamężnych kobiet, spisane lub wzmiankowane przez Oskara Kolberga [Kolberg 1867: 212, 213].

W okolicach Kruszyna i w Wichrowicach odnotowano postacie dwoste: *Dziad na Babie, Żywy na Umarłym* [Łopatyńska 2009: 39; Pawłowska 2009: 30]. W Szymborzu tradycyjnie i do dzisiaj występuje *Niedźwiedź* w słomianym stroju [Łopatyńska 2009: 40] – w 2023 r. paradował on podczas korowodu we Włocławku. Wśród postaci tradycyjnych wymienić można również *Dziada, Babę, Cyganów, Kominiarza, Druciarza* (ta ostatnia postać obecnie chyba zaniknęła, chociaż jeszcze w 2013 r. występowała w *Kozie Mikanowo* [Pawłowska, Wąsik 2014: 102]). Według Krystyny Pawłowskiej przebierańcy *Śmierć i Diabeł* są obecni w grupach zapustnych od okresu międzywojennego i jest to związane z zanikiem kolędowania bożonarodzeniowego, z którego postacie te pochodzą [Pawłowska 2009: 30]. Chyba od końca lat 1980. pojawiają się w grupach zapustnych *Państwo Młodzi* (odnotowane na liście uczestników Korowodu we Włocławku od 1988 r. [Pawłowska, Wąsik 2014: 56–57]).

Obecnie oprócz tradycyjnych postaci wśród przebierańców można zaobserwować klauna, policjanta i policjantkę, więźnia, majora, osła, zająca, myśliwego, a także i inne. I tradycyjne, i nowe postacie są zwielokrotniane – w jednej grupie mogą występować, na przykład, trzy Diabły lub dwie Kozy, a cały skład grupy zapustnej razem z kapelą może wynosić nawet 30 osób. Już rzadko kostiumy wykonywane są w sposób tradycyjny, ze słomy albo futra – prędeż z materiałów syntetycznych. Przebierańcy prezentują się bardzo kolorowo, często wykorzystywane są frędzle i bibuła. Czasem stroje zamawiane są u krawcowej lub kupuje się gotowe (zwłaszcza plastikowe maski). Różni się to od Dawyd-Haradka, gdzie większość przebierańców wykonuje stroje samodzielnie. A jednak te nowe, barwne kostiumy na Kujawach w większości wypadków noszą postacie tradycyjne.

Już rzadko kolęduje się na każdym podwórku po kolei, częściej na szlaku uprzednio umówionych adresów. *Koza Paniewo*, którą autorka artykułu obserwowała najdłużej, odwiedzała krewnych, sąsiadów i dobrych znajomych uczestników grupy w Paniewie i niedalekich wsiach:

Jesteśmy *Kozą* na telefon, że ludzie dzwonią. I mamy swoje domy, już od kilku lat, gdzie jeździmy, wiemy, że tam nas na pewno przyjmą. Bo gdybyśmy chodzili dom od domu, tak jak tutaj Pani widzi te domy, to na pewno nie wszyscy by nas wpuścili. I byłoby tu dużo takich sytuacji, gdzie po prostu chodzimy – i nie otwierają drzwi. Tak że my troszkę na innym etapie jesteśmy. Wiemy, gdzie jechać, żeby otworzyli i żeby nas wpuścili⁴.

I na Kujawach, i w Dawyd-Haradku przebierańcy oczekują wykupu od kierowców, zatrzymując samochody.

Równoległe ze spontanicznym kolędowaniem w tygodniu przed wielkim postem odbywają się imprezy organizowane przez instytucje kultury: przegląd w Topólce w czwartek, już wymieniony Korowód we Włocławku w niedzielę i przegląd w Lubrańcu we wtorek. Jednak można powiedzieć, że dominują spontaniczne, a nie sceniczne formy kolędowania zapustnego. Do dzisiaj *chodzenie z kozą* na Kujawach zostaje praktyką przeważnie męską, czym bardzo się różni od Dawyd-Haradka.

Porównanie przemian kolędowania w Dawyd-Haradku i na Kujawach

Niektóre elementy obrzędów, niegdyś skierowane przede wszystkim do młodych niezamężnych dziewcząt, obecnie są przeznaczone dla wszystkich gospodarzy, którzy przyjmują na swoim podwórku grupę przebierańców. Tak się stało, na przykład, z kolędą, którą obecnie wykonuje każdy zespół *Koników* w Dawyd-Haradku:

Там стояла сосна, тонкая, вы(у)сока,*шчодры вэчор.
Тонкая, вы(у)сока, лістом (лісцэяком) шырока *
А на той сосонцы золота корыца *
Золота корыца, майская росіца *
А як (Ой ды) наляцелі райскіе(я) пташкі *
Ды тую (усю) корыцу (ўзялі) позбівалі *
(Ды ўсю карыцу тую паклявалі *
Усю паклевалі, у рукавэц і склалі)*
Ой, як вышла-выбегла молада Наташка,
Да тую корыцу позбірала,
Позбірала, в рукавэц і склала,
Да й понесла до отца й до маткі...
<...> А потом золото отец взял, да і золотые персцёнки здзелал із тое золотое корыцы ёй. Эта ешчэ час нада печь! <...> Она очэнь длінная⁵.

⁴ Nagrała Alena Leshkevich w 2023 r. od grajka na barabanie z *Kozy Paniewo*, chłopaka w wieku ok. 30 lat.

⁵ Z archiwum prywatnego Rëhiny Hamzovič. Nagrała Rëhina Hamzovič w 2008 r. od Sof'i Ivanaŭny C., ur. w 1938 r. w Dawyd-Haradku. W nawiasach podano warianty mówienia i zwrotek, nagranych przez Alenę Leshkevich w 2017 r. Po każdym wersie powtarza się refren „шчодры вэчор”.

W notatkach terenowych z 2008 r. R. Hamzovič zaznaczyła, że tę pieśń wcześniej śpiewano niezamężnej córce lub wnuczce gospodarzy domu, gdzie przychodzili kołędnicy. Dziesięć lat później przebierańcy ciągle byli świadomi, że to kiedyś była pieśń dla panny [Лосіч 2017]. Co do imienia dziewczyny, które brzmiało w pieśni: przebierańcy śpiewali imię konkretnej panny, która mieszka w tym domu, gdzie kołędowali⁶. Dla innych domowników śpiewano odrębne pieśni: *Odkrywajcie ż okna, oj, šob by(u)lo vidno, sviaty viečar* – gospodarzowi albo jego nieżonatemu synowi (jedna rozmówczyni powiedziała tak, a druga inaczej)⁷, *Haspadyniečka, pierapiolačka* – gospodyni [Кухаронак 2001: 210–211]. Folklorysta Wasil Ličwinka zapisał jeszcze kołędę *Oj, tam pad ščadrom Vasiłka z kaniom*, którą śpiewano na początku kołędowania [Лицьвінка 1998: 179], jednak rozmówcy R. Hamzovič w 2008 r. już tej pieśni nie pamiętali. W 2017 r. autorka artykułu ciągle słyszała *Tam stojala sosna, ščodry večor*. Tylko jeden zespół wykonał odrębną pieśń dla gospodarza.

Behali u koniki przeważnie mężczyźni⁸. L. Dran'ko-Majsjuk określa wiek kołędników: „У Давыд-Гарадку ў конікаў пераапрааналіся сталыя мужчыны, але не старыя – 30–40 гадоў. Маглі быць трохі старэйшыя і трохі малодшыя” [Абрад, online]. Według T. Kucharonak za jeźdźca na koniku przebierał się młody nieżonaty chłopak [Кухаронак 2001: 172–173]. Obecnie kobiety tak samo jak mężczyźni chodzą w grupach *Koników*. Jednak wygląda na to, że jeszcze w latach 1980. była to niemal wyłącznie męska praktyka. Chłopaki mogły zaczynać *behac' u koniki* z rodzicami, a samodzielnie robiły to od szkoły podstawowej:

– Бацькі нашыя хадзілі, мы за імі. Весела. Потым, як крыху падраслі, то самі пачалі хадзіць, галоўнае было са старэйшымі “конікамі” не перасекчыся, а то можна было па карку атрымаць, – смяюцца калядоўшчыкі. Цяпер канфліктаў амаль няма [Мацкевіч 2017].

Podział ten zachowany jest także współcześnie: nastolatki raczej kołędują razem z rówieśnikami niż z rodzicami. W dorosłych grupach można spotkać dzieci, którym rodzice próbują przekazać tradycję [Якубенюк 2022; Никифороенко 2023]. Jednak zachowuje się świadomość, że dzieci muszą *behac' u koniki* doróki na dworze jest jasno: “Пачынаем хадзіць, як

⁶ Z archiwum prywatnego R. Hamzovič. Nagrała R. Hamzovič w 2008 r. od Maryi Michajlaŭny K., ur. w 1932 r. w Dawyd-Haradku.

⁷ Z archiwum prywatnego R. Hamzovič. Nagrała R. Hamzovič w 2008 r. od Sofi Ivanaŭny C., ur. w 1938 r. w Dawyd-Haradku i Maryi Michajlaŭny K., ur. w 1932 r. w Dawyd-Haradku.

⁸ Z archiwum prywatnego R. Hamzovič. Nagrała R. Hamzovič w 2008 r. od Maryi Michajlaŭny K., ur. w 1932 r. w Dawyd-Haradku.

сцямнее, – кажуць гарадчукі. Удзень дзеці ходзяць у «конікі», ім так не страшна” [Мацкевіч 2017].

W pieśni *Tam stojala sosna* drzewo symbolizuje młodą dziewczynę, która przygotowuje się do ślubu (złoty pierścionek występuje tu jako weselny atrybut). To, że pieśń śpiewali przebierańcy-mężczyźni, ma wymiar symboliczny. Życzenie, aby wyjść za mąż, zakodowane w tekście pieśni, wskazuje na akceptację dziewczyny w roli niewiasty przez męską społeczność (małej dziewczynce zwykle takich pieśni nie śpiewano). Główny przebieraniec występuje w postaci jeźdźca na koniu – zwierzęciu z wyraźną męską i wręcz erotyczną symboliką [Лобач 2006: 68].

Obecnie pieśń *Tam stojala sosna* jest śpiewana nie tylko dziewczętom, a wszystkim gospodarzom przyjmującym *Koniki*. Z pieśni zwykle wykonywano siedem zwrotek. Ludzie często mówią dziennikarzom, że naprawdę jest tam więcej strof, jednak nikt ich już dziś nie pamięta [Кирьянов 2016; Лосіч 2017; Никифоренко 2023]. W taki sposób część obrzędu kolędowania, wcześniej nakierowana na niezamężne kobiety, dzisiaj jest przeznaczona dla wszystkich mieszkańców Dawyd-Haradka. Razem z pieśnią o sosnie w czasie kolędowania brzmi polka i utwory popularnej muzyki rosyjskiej, na przykład *Одинокая ветка сирени* i *Девчонки полюбили не меня*.

Wcześniejsze smarowanie panienek przez kolędników na Kujawach jest dzisiaj stosowane niemal do wszystkich osób napotkanych przez przebierańców. Rozmówczyni wspomina, że gdy w końcu lat 1950. przychodzili kolędnicy na podwórko, jej jako mężatce dawali spokój, a niezamężną siostrę jej męża smarowali sadzą:

Stanisława: Każdą dziewczynkę dobrze usmarowali, to takie były zaloty.

Alena: A czym smarowali?

Stanisława: Sadzami. Tak że tam ładnie zrobili, szlachetnie, nie brudzą tak. A kiedyś to było największą uciechą, jak by kogoś sadzami usmarować. <...> Tu jeszcze męża siostra jak tu przyszłam, była panienką, to ją zawsze wysmarowali <...> Smarowali, no pewnie, no. Taki zrobili wtedy sobie żarciki, ale tak po prostu się zalecali w taki sposób.

Alena: Jak przychodzili, to Pani męża siostrę smarowali, a Panią też smarowali?

Stanisława: Nie, no do mężatki tak się specjalnie już nie, bo przeważnie dziewczyny tak. A kobietkom to już więcej raczej dawali spokój. Wie Pani, to różnie, nie? Mężatka przeważnie to w ciąży chodzi, no to już na to zwracali⁹.

Rozmówczyni powtarza, że smarowanie sadzą było odbierane jako zalecanie i podkreśla, że przebiegało ono w sposób dość brutalny. Przypomnijmy, że na badanym terenie do niedawna chodzenie z kozą było praktyką niemal wyłącznie męską i do dzisiaj przeważnie taką zostaje.

⁹ Nagrała Alena Leshkevich w 2023 r. w Paniewie od kobiety ur. w 1937 r.

W okolicach Lubrańca do smarowania stosowano czarną pastę do butów¹⁰. W miejscowości Święte smarowanie panienek pastą było zarezerwowane dla przebierańca-Kominiarza [Łopatyńska 2009: 39–40]. W 2023 r. autorka artykułu obserwowała smarowanie dziewcząt przez przebierańców w czasie korowodu we Włocławku i przeglądu w Lubrańcu, jednak nie zwróciła uwagi na to, jakie postacie to robiły. *Koza Lubraniec* pod kierownictwem Łukasza Śmiałka, w której uczestniczyli chłopcy w wieku ok. 15–20 lat, stosowała smarowanie również w czasie obchodu podwórek i instytucji, np. szkoły podstawowej i liceum¹¹. Niektóre grupy każdemu, kogo spotykały (nie tylko niezamężnym dziewczętom), próbowały namalować serduszko na policzku.

Koza Paniewo często odwiedzała domy, gdzie nie mieszkają niezamężne kobiety. Zamiast smarowania dziewcząt przebieraniec Siora (Żydówka) z tej grupy farbował szminką usta i całował wszystkich domowników wychodzących na podwórze, żeby przyjąć *Kozę*. Gospodarze zostawiali ze śladami całusów. Do „śladów” po *Kozie* przyczynił się również przebieraniec w postaci Policjantki. Na rękach gospodarzy i na gładkich powierzchniach domu (dzwonki, drzwiczki) umieszczał ślady pieczętki – napis „Koza Paniewo 2023”.

W Wielkopolsce (region na zachód i południowy zachód od Kujaw) przebierańcy wielkanocni smarują twarze wszystkim domownikom, których odwiedzają, kremem Nivea z oleją i sadzą (wcześniej była to sama sadza). W Walkowicach uważają, że robi się to na szczęście [Kuligowski 2018: 33, 42]. Maluchy traktują łagodniej i smarują delikatniej niż dorosłych [Dostlieva 2018: 143]. Wiadomo, że w Ławicy i Walkowicach najczęściej przebierali się (i smarowali gospodarzy) kawalerowie [Brzezińska 2018: 57; Kuligowski 2018: 36]. Materiał z Kujaw może się zatem przydać do rekonstrukcji symboliki działań wielkopolskich przebierańców.

Jeszcze jednym elementem kujawskich zapustów, wcześniej bardziej skierowanym do niezamężnych kobiet, jest *podkoziółek*. Współcześnie tak nazywa się ostatnia dyskoteka (czasem z biesiadą) wieczorem przed środą popielcową, a dawniej również figurka kozła lub naguska, do którego dziewczyny kładły drobne pieniądze, co dawało im prawo uczestniczyć w zabawie i wybierać sobie kawalera. Także *podkoziółkiem* nazywano te datki i wykupiony przez dziewczyny taniec. Krystyna Pawłowska wywodzi *chodzenie z kozą* na Kujawach od *podkoziółka*, którego częścią było według niej pierwotnie kolędowanie [Pawłowska 2009: 30–31]. Trudno jest z nią się zgodzić, porównując materiał kujawski z białoruskim. W Białorusi *chodzenie z kozą* występuje jako odrębny obrzęd noworoczny (obecnie obchodzony 13 stycznia)

¹⁰ Nagrała Alena Leshkevich w 2023 r. w Lubrańcu od kobiety ur. w 1984 r. we wsi Zgłowiączka niedaleko Lubrańca.

¹¹ Według obserwacji Julii Duczmal i Juliana Rosińskiego.

niezwiązany wprost z zabawami młodzieży. Co więcej, obrzędowa kolędnicza gra młodzieżowa *Žaničba Ciareški* była częściej odnotowywana na północy Białorusi [Салавей, Назіна (рэд.) 1992: 20, 56], a chodzenie z kozą, najbardziej rozpowszechniony w Białorusi typ kolędowania z przebraną postacią – na południu [Ляшкевіч 2022: 51]. Białoruska *Žaničba Ciareški* i kujawski *podkoziółek* mają wspólne cechy: zabawy miały przyczynić do tworzenia par i udział w nich młodzieży, która jeszcze małżeństwa nie zawarła, był bardzo pożądanym, niemal obowiązkowym.

Hanna Łopatyńska proponuje następującą sekwencję zmiany desygnatów pojęcia *podkoziółek*: 1) zabawa z datkami rzucanymi do figurki z taką nazwą, 2) przeniesienie znaczenia na powiązane czasowo obchody kolędnicze (po II wojnie światowej) 3) „każda zabawa taneczna we wtorek zapustny, a nie głównie taka, podczas której rzucono pieniądze pod figurkę koziołka” [Łopatyńska 2009: 38–39]. Autorka artykułu uważa wersję H. Łopatyńskiej za bardziej prawdopodobną niż wersję K. Pawłowskiej.

Podkoziółek na Kujawach występował w lokalnych wariantach: pieniądze mogli dawać chłopcy na równi z dziewczynami (ale zwłaszcza te ostatnie). W czasie potańcówki czyniono wzajemne kpiny między chłopakami i dziewczętami z powodu niezawarcia małżeństwa. Jednak dziewczyny bardziej cierpiały od takich kpin otrzymywanych zarówno od chłopaków, jak i od grajka [Kolberg 1867: 211]. Na skierowanie *podkoziółka* w pierwszej kolejności do dziewcząt wskazuje to, że opłacanie muzykantów przez panny w ten dzień było odbierane jako wyjątek na tle innych, zwykłych zabaw tanecznych [Łopatyńska 2009: 38]. Jak widzimy, funkcją *podkoziółka* było kiedyś osądzenie przede wszystkim dziewczyn za niezawarcie małżeństwa, pomoc im w sprawie poszukiwania potencjalnego męża i ogółem stymulacja ślubów.

Obecnie *podkoziółkiem* na Kujawach nazywana jest zwykła dyskoteka przed środą popielcową. Może być przy tym organizowana w różny sposób: jako wydarzenie otwarte albo jako impreza tylko dla przebierańców, którzy kolędowali na ostatki, i ich bliskich. Czasem ta zabawa trwa przez całą noc, a czasem tradycyjnie kończy się o północy, kiedy następuje wielki post. Tak więc praktyka obrzędowa, kiedyś bardziej przeznaczona dla niezamężnych kobiet, dzisiaj jest skierowana do szerszego grona, a nawet w niektórych wypadkach wyklucza dziewczyny, które nie mają chłopaków (jeżeli bawią się przebierańcy-mężczyźni i zapraszają swoje żony i narzeczone).

I w Dawyd-Haradku, i w większości miejscowości na Kujawach został utracony kulminacyjny moment kolędowania: „umieranie” i „odżywianie” głównej postaci. W Lićwinka w swojej książce *Sviaty i abrady bielarusaŭ* wspomina „сцэнкі «смерці» Коніка” [Лицьвінка 1998: 179–180]. Odwołując się do przekazu ustnego tego badacza, R. Hamzovič opisuje takie przedstawienie:

Васіль Дзмітрыевіч сведчыў, што Конь з вершнікам (яздовым на мясцовай гаворцы) скакаў, затым падаў падчас абраду, яго “лячылі”, але падымаўся ён толькі пасля таго, як гаспадары адорвалі калядой [Гамзовіч 2020].

R. Hamzovič również podaje opis „śmierci” Konika, którą obserwowała w 2008 r., kiedy współpracownicy DK pokazywali inscenizację kolędowania dla operatorów telewizji:

Конь падае.

– Вадзічкі? Аўса? Гарэлкі?

– Не, коніку трэба сала і вады, каб не было ў хаце бяды, каўбасы і піражок. Гаспадыня дае ўсё, што просяць. Конік устае і пачынае скакаць¹².

Z tych opisów wynika, że „śmierć” Konika była podobna do bardziej rozpowszechnionego na terytorium Białorusi „umierania” Kozy w czasie kolędowania [por. Валодзіна, Кухаронак 2015: 49–53; Лицьвінка 1998: 176–178]: Konik najpierw podskakiwał, potem padał, wstawał dopiero po tym, jak gospodarze dali mu wystarczającą zdaniem kolędników liczbę poczęstunków, i znowu skakał. W podobny sposób zachowywała się kujawska Koza:

W pewnym momencie upadała na ziemię, udając martwą, Żyd lamentował i usiłował ją ocucić, lecz dopiero gdy gospodyni przyniosła kozie siano i częstowała przebierańców pączkami, kielbasą oraz płaciła zwyczajowy datek, podrywała się z ziemi ku ogólnej ucieście [Pawłowska, Wąsik 2014: 15].

Obecnie ani w Dawyd-Haradku, ani w większości miejscowości na Kujawach główna postać kolędowania nie „umiera”. Zespoły przebierańców po prostu śpiewają, składają życzenia, przebrani skaczą, tańczą ze sobą i z gospodarzami. Trudno nawet dostrzec, że Konik i Koza są głównymi bohaterami obchodów: raczej mają ten sam poziom ważności, jak inne postacie, a ich odrębność zachowuje się jedynie w nazwie grup kolędników (Koniki i Koza). Jednak jeżeli grupę *Koników* zapraszają, aby wejść do domu, to Konik zwykle wchodzi pierwszy. Jakiegokolwiek pierwszeństwa Kozy w grupach kujawskich autorka nie zauważyła, postacie raczej nie trzymają się określonej kolejności w czasie obchodu. A nawet jeżeli mają ustalony porządek w orszaku, to na przedzie idą inni niż Koza przebierańcy¹³. W Dawyd-Haradku nawet

¹² Z archiwum prywatnego R. Hamzovič. Zanotowała R. Hamzovič w 2008 r. w domu Piatra Fiodaraviča i Niny Safronaŭny Š. Badaczka również zaznaczyła: “Не паспела запісаць, тв зрыфмавалі, дрэнна чуваць. Хутчэй за ўсё гэтыя дыялогі ў хаце – чыясьці творчасць, бо не ўсё ў іх традыцыйна”.

¹³ Według obserwacji autorki w *Kozie Paniewo* najczęściej obganiała innych przebierańców i witała gospodarzy Siora. Według obserwacji dr Katarzyny Waszczyńskiej w *Kozie Lubanie* takimi aktywnymi postaciami byli Żydzi i Panna Młoda. Według obserwacji Michała Domańskiego w *Kozie Kruszyn* zgodnie z instrukcjami kierownika grupy pana

pojawiają się grupy bez postaci Konika, ale kujawskiej grupy bez Kozy autorka tekstu nie spotkała.

Obecnie kujawską Kozę czasem doi się w czasie obchodu. Jest to praktyka tradycyjna [Pawłowska, Wąsik 2014: 15], wcześniej stosowana w każdym odwiedzanym przez kolędników domu [Łopatyńska 2009: 38] i można byłoby ją zinterpretować w kategoriach przywoływania płodności. Kozę doi Baba, Siora albo Żyd. Jednak obecnie tej scenki nie pokazują na każdym podwórku, lecz na placu, kiedy jest wielu widzów, albo na scenie.

Stare powiedzenia „Gdzie koza chodzi, tam się żytko rodzi, kędy jej tropy powstają kopy” [Pawłowska 2009: 29] i „Gdzie koza chodzi, tam panna za mąż wychodzi” [Pawłowska, Wąsik 2014: 15] nie były spontanicznie wypowiedane przez kolędników, których obserwowała autorka. Jednak nie można powiedzieć, że magiczne funkcje chodzenia z Kozą całkowicie zaniknęły. Nie mając na celu zbadania tego aspektu autorka artykułu pytała przebierańców z *Kozy Paniewo* o inne rzeczy: od jakiego wieku chodzą kolędować, jak szyją kostiumy. Został przy tym jednak nagrany następujący spontaniczny dialog, w żaden sposób nie zainicjowany przez pytania badaczki:

Michał: No bo kiedyś to była taka tradycja, to znaczy tak mi babcia mówiła, że jak się Koza przyszła – to znaczy, że...

Kuba: Zimę odganiała.

Michał: ...by był urodzaj. I zimę odganiała...

Kuba: Zimę odganiała.

Michał: ...witała wiosnę, i że plony lepiej rosły. Tak ludzie wierzyli. I tak pozostało¹⁴.

Jeden z tych dwóch chłopaków również z własnej inicjatywy rozpoczął z autorką taki dialog:

Michał: A w Białorusi chodziecie z kozą?

Alena: Tak. Tylko u nas koza bardziej chodzi w okresie Bożego narodzenia, a na zapusty to mało gdzie.

Michał: A co wtedy robicie?

Alena: No przebieramy się...

Michał: My to z Kozą gonimy zimę, a wy?¹⁵.

Pytanie o zachowanie magicznej funkcji chodzenia z Kozą na Kujawach potrzebuje dodatkowych badań.

Krzysztofa Muszyńskiego jako pierwsi witać gospodarzy mieli Żyd oraz Major. Jednak we wszystkich wymienionych grupach porządek ten często zaburzał się.

¹⁴ Nagrała A. Leshkevich w 2023 r. od przebierańców z *Kozy Paniewo*, chłopaków w wieku ok. 25 lat.

¹⁵ Odtworzono z pamięci po rozmowie z przebierańcem z *Kozy Paniewo*, chłopakiem w wieku 25 lat.

Nie mając możliwości prowadzenia badań terenowych w Dawyd-Haradku z powodu obecnej sytuacji politycznej w Białorusi autorka artykułu próbowała znaleźć odpowiedź na pytanie „Czy zachowały się magiczne funkcje *Koników* w Dawyd-Haradku?” w materiałach innych badaczy i dziennikarzy. Jedna z gospodyń, przyjmując kołędników w 2022 r., wyjaśniła dziennikarzowi: “Открыть дом в этот вечер – значит, впустить счастье, благополучие и здоровье” [Якубенок 2022]. Można zatem powiedzieć, że przynajmniej ślady magicznych funkcji kołędowania występują i w Dawyd-Haradku, i na Kujawach.

Wnioski

Obrzędy kołędowania i w Dawyd-Haradku, i na Kujawach ewoluują w kierunku rozrywkowego widowiska. Zacierają się rozumienie sakralnego sensu rytuałów (choć nie zanika do końca), zapomina się o symbolice i pierwotnym zachowaniu przebranych postaci. Zmieniają się kostiumy i dodawane są nowe postaci. Na pierwszy plan wysuwa się aspekt performatywny i aspekt społeczny kołędowania. Zachowywana jest temporalność obrzędów, mocna więź ich z czasem kalendarzowym. W Dawyd-Haradku w czasie kołędowania składane są pozdrowienia „3 Новым годам!” (przypomnijmy, że obchód *Koników* ma miejsce 13 stycznia, w wigilię tak zwanego „Starego Nowego Roku”), a na Kujawach panuje przekonanie, że w ostatki należy wyszaleć się przed wielkim postem.

Niektóre elementy obrzędów, niegdyś skierowane przede wszystkim do młodych niezamężnych dziewcząt, obecnie są przeznaczone dla wszystkich gospodarzy, którzy przyjmują na swoim podwórku grupę przebierańców, a nawet dla całego społeczeństwa tych miejscowości, gdzie ma miejsce kołędowanie. Są to następujące elementy: pieśń *Tam stojala sosna* w Dawyd-Haradku, smarowanie panienek i *podkoziółek* na Kujawach.

Obok odgórnie organizowanych przeglądów i w Dawyd-Haradku, i na Kujawach istnieją w żywej tradycji, a nawet dominują w krajobrazie kulturowym, spontaniczne kołędowania po podwórkach. Można więc za J. W. Goethem powiedzieć, że ciągle „karnawał nie jest fetą wydaną dla ludu, lecz fetą, którą lud wydaje dla siebie” [Goethe 1980: 424].

References

- Abrad „Koniki” (h. Davyd-Haradok, Stolinski r-n, Bresckaja vobl.) [Абрад «Конікі» (г. Давыд-Гарадок, Столінскі р-н, Брэсцкая вобл.)] [online] <https://livingheritage.by/events/694/> [доступ: 10.06.2023].
- Âkubenok Vadim. 2022. *Reportaż: Bajkery i «Koniki» s tûningom: kak v David-Gorodke otmetili kolâdnjy večer* [Якубенок Вадим. 2022. *Репортаж: Байкеры и «Конікі»*

- с тюнингом: как в Давид-Городке отметили колядный вечер [online] <https://www.belta.by/regions/view/reportazh-bajkery-i-koniki-s-tjuningom-kak-v-david-gorodke-otmetili-koljadnyj-vecher-479494-2022/> [доступ: 10.06.2023].
- Bachtin Michaił. 2006 (1965). *Ludowe formy świąt karnawałowych* (373–384). W: *Antropologia widowisk*. Red. W. Dudzik i inne. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bazar Natal'ja. 2013. «Koniki» v David-Gorodke. *Kak èto bylo...* [Базар Наталья. 2013. «Коніки» в Давид-Городке. *Как это было...*] [online] <https://media-polesye.by/news/koniki-v-david-gorodke-kak-eto-bylo-5824/> [доступ: 10.06.2023].
- Bazar Natal'ja. 2014. *David-gorodokskie «Koniki»*. *Reportaż s unikal'nogo prazdnika* [Базар Наталья. 2014. *Давид-городокские «Коніки»*. *Репортаж с уникального праздника*] [online] <https://media-polesye.by/news/david-gorodokskie-koniki-reportazh-s-unikalnogo-prazdnika-15293/> [доступ: 10.06.2023].
- Bazar Natal'ja. 2016. *Z jubilejem, «Koniki»: Davyd-Haradockim «Konikam» – sto hadoŭ!* [Базар Наталья. 2016. *З юбілеем, «Конікі»: Давыд-Гарадоцкім «Конікам» – сто гадоў!*] [online] <https://media-polesye.by/news/z-yubileem-koniki-davyd-garadockim-konikam-sto-gadou-24522/> [доступ: 10.06.2023].
- Bazar Natal'ja. 2018. «Koniki». *Jak haradčuki praciahvajuć tradycyji prodkaŭ* [Базар Наталья. 2018. «Конікі». *Як гарадчукі працягваюць традыцыі продкаў*] [online] <https://media-polesye.by/news/koniki-yak-garadchuki-pracyagvayuc-tradycyji-prodkau-43655/> [доступ: 10.06.2023].
- Borovoj Artur. 2012. «Konikami» po krizisu. *Kak živet i gulâet David-Gorodok* [Боровой Артур. 2012. «Конікамі» по кризису. *Как живет и гуляет Давид-Городок*] [online] <https://realt.onliner.by/2012/01/16/konik> [доступ: 10.06.2023].
- Brzezińska Anna Weronika. 2018. *Żandary z poznańskiej Ławicy, czyli wiejska tradycja w mieście*. W: *Muradyny, żandary, siwki – żywa tradycja w Wielkopolsce*. Red. A. Jełowicki. Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego: 49–73.
- Dostlieva Lia. 2018. *Performatywność korowodów przebierańców wielkanocnych* (143–149). W: *Muradyny, żandary, siwki – żywa tradycja w Wielkopolsce*. Red. A. Jełowicki. Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego.
- Dran'ko-Majsjuk Leanid. 2009 *Horad Bony i Davida. Al'bomnaja proza*. «Dzejaslou», № 38 [Дранько-Майсюк Леанід. 2009 *Горад Боны і Давіда. Альбомная проза*. «Дзеяслоў», № 38] [online] <http://dziejaslou.by/old/www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/dran3802ec.html?OpenDocument> [доступ: 10.06.2023].
- Goethe Johann Wolfgang. 1980. *Podróż włoska*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Hamzovič Rehina. 2015. *Kaliadny karnaval «Koniki» ū Davyd-Haradku (fotarepartaż)* [Гамзовіч Рэгіна. 2015. *Калядны карнавал «Конікі» ў Давыд-Гарадку (фотарэпартаж)*] [online] <https://budzma.org/news/kalyadny-karnaval-koniki-w-davyd-haradku-fotarepartazh.html> [доступ: 10.06.2023].
- Hamzovič Rehina. 2018. *Materyjaly i rekamiendacyi Hamzovič R.S. pa zachavanniu elientaj NKS za 2017 h.* [Гамзовіч Рэгіна. 2018. *Матэрыялы і рэкамендацыі Гамзовіч Р.С. па захаванню элементаў НКС за 2017 г.*] [online] <https://livingheritage.by/news/7184/> [доступ: 10.06.2023].
- Hamzovič Rehina. 2020. «*Oj tam, pad Ščadrom...*» [Гамзовіч Рэгіна. 2020. «*Ой там, пад Шчадром...*»] [online] <http://www.kimpress.by/index.phtml?page=2&id=16864> [доступ: 10.06.2023].
- Kaliesnikava Maša. 2020. «*Koniki biahuć*»: *jak u Davyd-Haradku adhuliali Ščadrec* [Калеснікава Маша. 2020. «*Конікі бягуць*»: *як у Давыд-Гарадку адгулялі Шчадрэц*] [online] <https://euroradio.fm/koniki-byaguc-yak-u-david-garadku-adgulyali-shchadrec> [доступ: 10.06.2023].

- Kir'ânov Artem. 2016. *Bezumnye «Koniki»: korotkij den', bogatyj stol i Džek Vorobej s baânom* [Кириянов Артем. 2016. *Безумные «Коники»: короткий день, богатый стол и Джек Воробей с баяном*] [online] <https://sputnik.by/20160115/1019577153.html> [доступ: 10.06.2023].
- Kolberg Oskar. 1867. *Lud. Jego zwyczae, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce. Serya III. Kujawy. Część I.* Warszawa: Drukarnia Jana Jaworskiego.
- «Koniki» ū Davyd-Haradku 13.01.2014 h. [«Конікі» ў Давыд-Гарадку 13.01.2014 з.] [online] <https://livingheritage.by/events/2421/> [доступ: 10.06.2023].
- Kuligowski Waldemar. 2018. *Muradyny: widowisko, obrzęd, teatr (27–47)*. W: *Muradyny, żandary, siwki – żywa tradycja w Wielkopolsce*. Red. A. Jełowicki. Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczeo.
- Kucharonak Tacciana. 2001. *Maski ū kaliandarnaj abradnasci bielarusaŭ*. Minsk: Uradžaj [Кухаронак Таццяна. 2001. *Маскі ў каляндарнай абраднасці беларусаў*. Мінск: Ураджай].
- Leshkevich Alena. 2022. *Ostatki na Kujawach – chodzenie z „Kozą”. Relacja z rekonesansu badawczego* [online] <https://www.etnologia.uw.edu.pl/wokol-etnologii/mediateka/relacja-z-rekonesansu-badawczego> [доступ: 10.06.2023].
- Liaškievič Aliena. 2022. *Tradycyjny kaliandar: Narysy*. Minsk: Bielaruskaja navuka [Ляшкевіч Алена. 2022. *Традыцыйны каляндар: Нарысы*. Мінск: Беларуская навука].
- Ličvinka Vasiľ. 1998 (1997). *Sviaty i abrady bielarusaŭ*. Minsk: Bielaruš [Ліцвінка Васіль. 1998. *Святы і абрады беларусаў*. Мінск: Беларусь].
- Lobač Vladimir. 2006. *Ėros v belorusskoj tradicionnoj kul'ture*. V: *Belorusskij èrotičeskij fol'klor*. Red. T. Volodina, A. Fedosik. Moskva: Ladomir [Лобач Владимир. 2006. *Эрос в белорусской традиционной культуре*. В: *Белорусский эротический фольклор*. Ред. Т. Володина, А. Федосик. Москва: Ладомир].
- Łosič Paviel. 2017. *Pra davyd-haradocki karnaval viedajuć dalioka za miežami hetaha palieskaŭa rehijona* [Лосіч Павел. 2017. *Пра давыд-гарадоцкі карнавал ведаюць далёка за межамі гэтага палескага рэгіёна*] [online] <https://www.sb.by/articles/vyarkhom-na-konikakh.html> [доступ: 10.06.2023].
- Łopatyńska Hanna M. 2009. *Polowanie na kozy. Zapusty na Kujawach w badaniach Muzeum Etnograficznego w Toruniu (37–41)*. W: *Świat na opak: ludowe zapusty, wczoraj i dziś, na przykładzie wybranych regionów w Polsce. Materiały z konferencji naukowej poświęconej obrzędowości zapustnej zorganizowanej przez Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku w dniu 19.02. 2009 r.* Red. nauk. K. Piątkowska. Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej.
- Mackievič Vasiľ. 2017. *Jak my ū “koniki” chadzili* [Мацкевіч Васіль. 2017. *Як мы ў “конікі” хадзілі*] [online] <https://media-polesye.by/news/yak-my-u-koniki-hadzili-34872/> [доступ: 10.06.2023].
- Nikiforenko Aleksandr. 2023. *Nematerial'noe kul'turnoe nasledie Belarusi: «Koniki» zaržajuć po polnoj!* [Никифороенко Александр. 2023. *Нематериальное культурное наследие Беларуси: «Коники» заряжают по полной!*] [online] <https://polese.by/novosti/glavnoe/nematerialnoe-kulturnoe-nasledie-belarusi-koniki-zarjazhajut-po-polnoj/> [доступ: 10.06.2023].
- Pawłowska Krystyna. 2009. *Od ludowych zapustów do miejskiej karnawałowej parady (27–35)*. W: *Świat na opak: ludowe zapusty, wczoraj i dziś, na przykładzie wybranych regionów w Polsce. Materiały z konferencji naukowej poświęconej obrzędowości zapustnej zorganizowanej przez Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku w dniu 19.02. 2009 r.* Red. nauk. K. Piątkowska. Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej.

- Pawłowska Krystyna, Wąsik Beata. 2014. *Kujawskie zapusty. Od obrzędu do zabawy*. Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej.
- Salaviej Lija, Nazina Ina (red.). 1992. *Жаніцьба Цярэшкі*. Minsk: Navuka i technika [Салавей Лія, Назина Ина (ред.). 1992. *Жаніцьба Цярэшкі*. Минск: Навука і тэхніка].
- Širyj Taras. 2022. «*Naši „Koniki“ kruče, čet Novyj god*». *Uvideli, kak prohodit odin iz samyh neobyčnyh obrâdov Belarusi* [Щирый Тарас. 2022. «*Наши „Коники“ круче, чем Новый год*». *Увидели, как проходит один из самых необычных обрядов Беларуси*] [online] <https://people.onliner.by/2022/01/16/obryad-koniki> [доступ: 10.06.2023].
- Valodzina Tacciana, Kucharonak Tacciana. 2015. «*Jadranoje žyta haspadara kliča...*»: *kaliandarny hod u abrađach i zvučajach*. Minsk: Bielaruskaja navuka [Валодзіна Таццяна, Кухаронак Таццяна. 2015. «*Ядраное жыта гаспадара кліча...*»: *каляндарны год у абрадах і звычайх*. Минск : Беларуская навука].
- Varfalamejewa Tamara (red.). 2008. *Tradycyjnaja mastackaja kultura bielarusaj u 6 t. T. 4: Bresckaje Paliessie u 2 kn. Kn. 1*. Minsk: Vyšejšaja škola [Варфаламеева Тамара (ред.). 2008. *Традыцыйная мастацкая культура беларусаў у 6 т. Т. 4: Брэсцкае Палессе ў 2 кн. Кн. 1*. Минск: Вышэйшая школа].
- Večorko Svetlana. 2016. «*Koniki vnov' sobrali žitelej i gostej David-Gorodka na prazdnik*» [Вечорко Светлана. 2016. «*Коники*» *вновь собрали жителей и гостей Давид-Городка на праздник*] [online] <https://www.belta.by/regions/view/koniki-vnov-sobrali-zhitelej-i-gostej-david-gorodka-na-prazdnik-177425-2016> [доступ: 10.06.2023].
- Večorko Svetlana. 2017. *Reportaž: Narodnyj karnaval «Koniki», ili Kak šedruût na staryj Novyj god v David-Gorodke* [Вечорко Светлана. 2017. Репортаж: *Народный карнавал «Коники», или Как шедруют на старый Новый год в Давид-Городке*] [online] <https://www.belta.by/regions/view/reportaž-narodnyj-karnaval-koniki-ili-kak-schedrjut-na-staryj-novyj-god-v-david-gorodke-228238-2017/> [доступ: 10.06.2023].
- Zahorskaja Volha. 2022. «*Koniki – sapraŭdny miascovy karnaval, abo Jak u Davyd-Haradku Ščadrec sviatkavali*» [Загорская Вольга. 2022. «*Коники*» – *сапраўдны мясцовы карнавал, або Як у Давыд-Гарадку Шчадрэц святкавалі*] [online] <https://budzma.org/news/koniki-u-davyd-garadku.html> [доступ: 10.06.2023].

STRESZCZENIE: W artykule autorka pokazuje, jak obrzędy przekształcają się w rozrywkowe widowisko na przykładzie obchodów wigilii Starego Nowego Roku (13 stycznia) w miasteczku Dawyd-Haradok (powiat stoliński, obwód brzeski, Białoruś) i *chodzenia z kozą* w czasie ostatków w okolicach Włocławka na Kujawach (północno-środkowa Polska). Zaciera się sakralny sens rytuału, zapomina się o symbolice, na pierwszy plan wysuwa się aspekt performatywny i społeczny. Zmieniają się kostiumy przebierańców i dodawane są nowe postacie. Obok oficjalnie organizowanych przeglądów ciągle obecne jest w żywej tradycji spontaniczne kołędowanie pod workami. Niektóre elementy obrzędów, niegdyś skierowane przede wszystkim do młodych niezamężnych dziewcząt, obecnie są przeznaczone dla wszystkich gospodarzy, którzy przyjmują przebierańców.

SŁOWA KLUCZOWE: kołędowanie, Boże Narodzenie, Nowy Rok, zapusty, obrzędy doroczne.

АНАТАЦЫЯ: У артыкуле паказана, як абыходны абрад трансфармуецца ў забаўляльнае відовішча на прыкладзе калядавання “Конікі” напярэдадні Старога новага года (13 студзеня) у Давыд-Гарадку (Столінскі р-н Брэсцкай вобл. Беларусі) і хаджэння з казой на запусты перад Вялікім постам на Куявах у ваколіцах Улацлаўка (паўночная частка цэнтральнай Польшчы). Траціцца сакральны сэнс

рытуалу, забываецца сімволіка, на першы план выходзяць перфарматыўны і сацыяльны аспекты. Змяняюцца касцюмы маскіраваных, дадаюцца новыя персанажы. Нароўні з афіцыйна арганізаванымі праглядамі захоўваюцца спантанныя, не арганізаваныя “зверху” абыходы двароў. Некаторыя элементы абрадаў, калісьці скіраваныя ў першую чаргу на маладых незамужніх дзяўчат, цяпер прызначаюцца для ўсіх гаспадароў, якія гатовыя прыняць групу маскіраваных.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: калядаванне, абыход двароў, Каляды, запусты, каляндарныя абрады.

Data przesłania artykułu: 06.07.2023

Data akceptacji artykułu: 08.08.2023

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Alena Leshkevich / Алена Ляшкевіч – Polska, Uniwersytet Warszawski, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej; dr; specjalność naukowa: nauki o kulturze i religii; zainteresowania naukowe: obrzędy doroczne, folklorystyka porównawcza, twórczość Floriana Czarnyszewicza, etnografia drobnej szlachty.

Adres: Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego; ul. Żurawia, 4, 05-800 Warszawa.

Wybrane publikacje:

1. Ляшкевіч Алена, Прыбылова Васіліна. 2020. *Масленіца. Абрад. Песні. Напевы*. Мінск: Беларуская навука.
2. Ляшкевіч Алена. 2020. *Масленічная калодка, сінанімічныя прадметы і пакаранне моладзі за неўступленне ў шлюб*. “Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні”, № 7: 318–350.
3. Ляшкевіч Алена. 2021. *Праблема сезоннай ідэнтыфікацыі беларускага масленічнага абрадавага комплексу*. “Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі”, № 29: 346–353.
4. Ляшкевіч Алена. 2022. *Апісанне шляхецкага палескага вяселля 1930-х гг. у Станіслава Дваракоўскага і сучасныя запісы па яго слядах*. “Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні”, № 9: 228–254.
5. Ляшкевіч Алена. 2022. *Традыцыйны каляндар: нарысы*. Мінск: Беларуская навука.